

Рат из женског угла: бомбардовање Србије 1999. године

Тамара Урошевић

Генерација 2016/17

Апстракт

Када се говори о рату и свим страхотама које он доноси, то је готово увек прича из мушке перспективе. Жене се најчешће помињу тек као (пасивне) жртве, у разним извештајима и статистикама о броју страдалих, избеглих итд. („жене, деца, старци“). Победи, битке, порази, преговори, примирја, не укључују причу о томе како се одвија свакодневни живот у ратним условима, живот оних који не носе војничке чизме. То што жене (углавном) не ратују, као што процентуално нису значајније укључене ни у одлучивања о рату и миру не умањује значај њихових улога и ангажмана у ванредним околностима које ратна ситуација производи. Предмет мог рада јесте да макар делимично прикаже доживљај рата из женског угла. Говорићу о искуствима жена из Србије проживљеним током тромесечног бомбардовања НАТО снага 1999. године. Њихове приче су различите – од активног супротстављања националистичкој политици и отпора присилној мобилизацији њихових мушких сродника, до патриотске подршке режиму који је ушао у ратни сукоб. На којој год страни да су биле – трагична искуства рата су поднеле на сличан начин. О тим искуствима, начину на који су организовале и одржавале живот, трпеле и бориле се да сачувају нормалност, говори се у овом раду.

Кључне речи: рат, женска искуства, преживљавање, отпор, маргинална историја

Тамара Урошевић

Увод

Управо док настаје овај текст, Београд поново потресају националистички инциденти. Изазивају их разне десничаске групе које данима упадају на културне манифестације које се одржавају у граду и прекидају их хулиганским испадима, буком, извикивањем подршке хашким оптуженицима. Први такав одиграо се 30. маја на Факултету политичких наука током одржавања трибине „Женски суд: феминистички приступ правди“ коју је организовала мировна група Жене у црном. Трибина (и пројекција филма) је била посвећена одржавању женског суда у Сарајеву 2015. године, на коме су сведочиле жене из свих крајева некадашње југословенске државе, жене различитих националности и верских припадности о насиљу (етничком, сексуалном, милитаристичком, економском) које су претрпеле током ратова 90-их. Скупина десничара прекида трибину на факултету, на коме неки од њих и сами студирају, настојећи да не дозволе да се чује реч жртава ратног насиља, а онда и да обесмисле сам циљ трибине. Све време извикују пароле о „Косову – срцу Србије“ мада се на трибини говори о насиљу почињеном над цивилима на читавој територији бивше Југославије, а међу жртвама тог насиља су и жене српске етничке припадности; и храбро и јавно сведочење о проживљеним страхотама треба, између осталог, да подстакне отварање питања о одговорности за злочине почињене „у наше име“, суочавање са прошлошћу, што је, коначно, и пут ка помирењу. Националистичке инциденте организовале су екстремно десничарске групе и у Дому омладине и местима где се већ четврту годину заредом одржава фестивал „Мирдита – добар дан“. Фестивал у ЦЗКД-у који је један облик уметничког обликовања отпора патријархалном устројству, и који је израз настојања културних стваралаца/стваратељки са Косова и из Србије да се смањи јаз између још увек завађених народа, да се превазиђу стереотипи и анимозитети кроз културну сарадњу – десничарски „Заветници“ су такође покушавали да осујете националистичким паролама и певањем косовских песама. Најгласније су негодовали када је током фестивала у ЦЗКД-у организована промоција књиге „Желим да ми се чује глас“ у којој су објављене исповести

албанских жена о тортуре коју су преживеле током последњег рата на Косову. То су сведочења силованих жена – слична врста трагичних личних сећања каква су изнета и на Женском суду у Сарајеву. Патриотски расположени десничари, међутим, не желе да се чује истина, непоколебљиво уверени да су то све измишљене приче непријатељске пропаганде, да српска војска „никог није силовала“, те да се о српским жртвама ћути. Другим речима, да агресора у „нашим редовима“ није могло бити – постоји само агресија друге стране. Полиција је спречила ескалацију сукоба, али званичне осуде ових инцидената није било.

Описани примери само су најновији у низу инцидената који се понављају већ годинама. Скоро две деценије од окончања НАТО бомбардовања и повлачења српске војске са Косова тензије и непријатељство са обе стране трају готово истим интензитетом. Ниједна власт до сада није показала интерес и вољу за истинско решавање питања односа са Косовом. Суочавање са наслеђем прошлости и стварни раскид са политиком која је довела до ратних сукоба и разарања се није догодило. У јавном дискурсу се и даље подгревају националистичке страсти и непријатељство према суседима. Исто тако, још увек су веома жива сећања на војну интервенцију НАТО снага за време рата на Косову 1999. године и стављање највећег војног савеза на страну косовских Албанаца у том сукобу – уз антиалбанско, антизападно расположење је због тога овде још увек веома снажно.

Коментаришући инциденте на трибини о Женском суду, на којој је и сама говорила, а имајући у виду ратове који су се водили деведесетих као и период бомбардовања Србије, Латинка Перовић с правом закључује да је мир на Балкану само привидан и да је у току латентни рат. Она је истакла значај Женског суда, јер је иницирао „отпор жена и учинио их видљивима“ (Перовић 2017), охрабрио их да проговоре о насиљу и тако пруже отпор насиљу; да из позиције пасивне жртве еволуирају у активне субјекте који доприносе настанку нових концепција правде.

Шта се догађало са женама у Србији током војне акције НАТО снага 1999. године? Како су се сналазиле у ситуацији у којој су истовремено припадале – вољно или не – и агресорској страни (српска војска и полиција на Косову) и страни жртве, изложене бомбама и разарању, страховима и стрепњама за сопствене животе и животе своје деце?

Како су се осећале и понашале оне жене које су годинама пре тога протестовале по улицама градова Србије против рата у Босни и Хрватској и политике српског руководства, против одвођења њихове браће, мужева, синова у рат, у ситуацији када се опасност с неба у виду бомби сручи на њихове куће, када су угрожене с обе стране? Нека мајка која је изгубила сина у војсци у коју је силом одведен? На крају, и све оне друге жене које су имале да поднесу страхоте рата, живот без струје и воде, без довољно хране, са уништеном инфраструктуром, са избеглицама и рањенима – како су живеле и како се сећају тог периода? Да ли су се саглашавале са политиком (мушких) вођа, да ли сусе одупирале? Кога су сматрале одговорним за свеопшту трагедију? Како се носе са нарушеним здрављем, физичким и психичким последицама које је учешће у рату оставило на њихове мушке сроднике?

Сходно овоме, циљ мог рада је да кроз истраживање које сам спровела обављајући интервјуе са женама различите старосне доби, образовног профила, места пребивалишта и социјалног статуса покажем другачију перспективу виђења овог периода. Наиме, желим да покажем шта је са свим оним женама које су исто проживеле муке ратовања; женама које нису биле укључене у оружане сукобе, али које су испраћале своје мужеве, браћу, очеве; женама које су саме одгајале и васпитавале децу, прехрањивале породицу, тражиле скровишта, испраћале и дочекивале своје мушке сроднике, оним женама које и саме осећају последице рата. Желим да се покаже снага жене у рату, у сваком облику.

Ипак, у овом раду немам намеру да расправљам о политичким аспектима већ желим да кроз приче жена и кроз истраживање покажем да је рат као такав универзална несрећа, да патња и бол-чији год да су-не могу бити хијерархизовани. То, наравно, не значи негирање или неутралисање одговорности за злочине почињене над другима у „наше име“. Овај рад говори о оној страни (женској у овом случају) која је такође пропатила – и такође углавном неупитана.

Предмет мог интересовања су искуства жена (приче са маргине) јер се о њима најмање говори као о страдалима, као о жртвама и носиоцима бремена ратовања. Неке су биле одлучно против рата, против одласка мужева, синова, браће итд. на Косово; неке су то, пак, сматрале патриотском обавезом и заправо су мишљења тада, као и данас, била

подељена – од екстремно националистичких до антиратних. Упркос томе, на којој год страни да су биле, жене су носиле и одржавале живот.

Овде бележим различите приче јер ме занима да запишем сећања жена на та три месеца 1999. године, и њихову свакодневну борбу за нормалност у ненормалним условима. Тих прича нема много – за потребе овог рада забележила сам их неколико, али су оне веродостојна илустрација „женског угла“ рата. Радила сам интервјуе отвореног типа, без строго структурираних питања; углавном саммоје саговорнице пуштала да саме говоре о својим сећањима и искуствима.

„Дилетантски ми је да напустим државу“

24. марта 1999. године око 19 часова Валентина прима позив од стрица да ће Србија бити бомбардована и да се брзо са мужем и ћерком склони у подрум.

Валентина (46) из Обреновца је тада имала двадесет и осам година, радила је као учитељица, има мужа који ради у електрани и ћерку од четири године. Живела је сасвим обичним породичним животом.

Како се и у том периоду одвијао латентни рат и како су се још увек осећале последице ратова вођених деведесетих година, она је знала да ништа још није готово. У ваздуху се осећао тај мирис још увек небачених бомби. Због такве ситуације, недељу дана пре тог 24. марта, Валентина доживљава спонтани побачај у одмаклој трудноћи.

С обзиром да јој је стриц радио у Државној безбедности и на време је обавестио да обезбеди склониште, она пакује своје ствари и одлази у село Велико Поље надомак Обреновца. Склања се тамо у подрум са мужем и ћерком. Валентина је знала да ће на крају у том подруму остати сама са својом ћерком, јер је знала да ће јој муж бити мобилисан; знала је чак и где ће бити распоређен иако он сам то није знао.

Из скровишта одлази 6. априла први пут у куповину да обезбеди храну за наредних двадесет дана и тада сазнаје да јој је муж мобилисан у импровизованој Војној болници у Обреновцу. Плакала је дванаест сати, плакала је али не зато што јој муж одлази – она је знала да ће тамо отићи, она је била та која је ургирала код надлежних и захтевала да јој се муж не пошаље на Косово већ да остане у Обреновцу, ближе породици; она је то знала, он

је то сазнао тек по окончању рата; плакала је од немоћи и беса јер зна да не може ништа да уради, јер само чека да падну бомбе а она страхује за свој живот, живот своје ћерке, живот свог мужа и животе четворице браће који су учествовали у рату.

Нудило јој се да побегне из Србије, да оде и не проживљава страхоте ратовања али каже да никада није помишљала да оде. „Дилетентски ми је да напустим државу“, каже; и ако је у држави владала диктатура и све је било корумпирано, и даље је постојала партизанска филозофија живота која јој није допуштала да напусти своју земљу. Уместо тога, она свакога дана посећује мужа у Војној болници заједно са ћерком, она носи и кува храну за све који тамо раде јер чак ни они нису имали одговарајуће потрештине, она им је и веш прала и пеглала и онда се враћала у тај мали подрум да би се играла са ћерком и покушавала да њој тај период прође што безбрижније. Ноћима није спавала од страха; некада чак није разликовала ни ноћ од дана јер када бомбе падају, цео град светли.

Тада, када јој је муж већ био мобилисан а она једина имала обезбеђено скровиште у насељу, цео комшилук долази код ње да се крије. Међутим, чим је процурела информација да су на неким кућама постављени локатори као обележивачи шта ће следеће бити бомбардовано, цео тај комшилук њу и њену ћерку напушта. С обзиром да јој је муж радио у Војној болници, сви су мислили да је њихова кућа једна од оних са локатором. То се на крају испоставило нетачним, све је то било заправо играње психологијом масе. Очигледно, врло успешно.

Тако, Валентина остаје сама са својом четворогодишњом ћерком у том подруму, где обе спавају испод степеница и играју се „Црвенкапе“ док је ћерка стално запиткује „Зашто мој тата није ту?“ , „Зашто тата мора да иде у рат?“ , „Када ће тата да се врати?“.

Онда долази до информације да ће фабрика „Искра Барич“ бити бомбардована и да ће доћи до велике катастрофе уколико експлодира флороводонична киселина тако да ће цео Обреновац и пола Београда бити уништено. Наредно је да се цео Обреновац евакуише осим радника фабрике и мобилисаних мушкараца, између осталог и Војне болнице; тада она одлази у село Петловачу које је у близини границе са Босном. И тада за њу почиње авантура, како она каже.

Наиме, тамо није била сама. Осим ћерке, тамо су биле све жене из комшилука које су такође остале саме. „Само жене и плакање“ каже она, „нисам могла то да издржим, полудела бих“; тако, цео тај колектив је у кући и дворишту и брине се о храни и хигијени, а Валентина свакодневно прелази границу и одлази у Босну да набавља гориво, цигарете, храну итд. Заједно са својом ћерком и пиштољем око струка одлучује да не посустане.

Каже и како је изоштрила уво за полетање авиона из Тузле. Чим чује да авиони полећу она брзо јавља Војној болници, иако су авиони за то време већ стигли. Али радила је све само да допринесе свима и да сачува себе и породицу. Сналазила се некако да дође до информација где су јој браћа и како су, а мужа је обилазила када год је могла. Њена ћерка, која сада има двадесет и две године, испричала ми је како се живо сећа тренутка у Петловачи када долази комшија а она га љутито пита „Зашто си ти овде а не мој тата? Хајде сада мало да се мењате, доста је он био тамо.“ Обе, и мајка и ћерка, се сећају тог периода од три месеца са болом али и одређеном количином среће, среће јер су издржале све то заједно.

Ова прича резултирала је тиме да је Валентина одмах након рата пожелела да добије још једно дете како би њена Теодора имала „некога свог са киме ће моћи да се игра ако се опет овако нешто деси“. Данас, њих четворо живе обичан породичан живот у Обреновцу; тата никада не прича о рату, мама прича о свему и бори се и даље да се њен глас чује.

„Не бих свог сина пустила у рат“

Ово је прича жене којој је рођени брат погинуо у рату деведесетих. То је жена чији је муж инвалидски пензионер управо због рата деведесетих и која 1999. године има сина од две године.

Сања (40) из Обреновца није желела много да прича о самом бомбардовању нити о рату уопште. Ипак, њена прича је (свакако јако битна) важна и занимљива.

На њеном лицу се види бледило, нека врста умора; али види се и одлучност да не проживи сличну ситуацију никада више. Када прича о периоду бомбардовања, прича о томе као да се скоро ништа није десило. „Добро, падале су бомбе, ја сам се са својом

породицом склонила и то је прошло, ништа ја ту нисам могла да урадим“, а говори то јер је претходни рат осетила много горе и постала је уморна. Осећа се немоћно и само је захвална јер може бити са породицом, (јер) зна да не може ништа променити.

Једина ствар у коју је сигурна данас јесте та да би на све могуће начине спречила свог сина да оде у рат. Уколико би данас морало опет све исто, ништа исто не би урадила. Отишла би из државе и свог сина повела са собом.

Колубара

Надовезујући се на претходни одељак, али и на обе приче, напоменула бих и то да су обе моје саговорнице биле чланице удружења жена из Обреновца које су стајале на реци Колубари и нису пуштале мушкарце да оду у рат. Својски су се трудиле да животи буду сачувани и да свако увиди бесмисао ратовања.

Организацију су чиниле жене различите старосне доби које су се својеволјно прикључиле; сваког дана у исто време и на истом месту окупљале на реци не би ли спречиле присилну мобилизацију својих мушких сродника или познаника. Број чланица је умео да варира (од десет па навише), а оне су се организовале тако што су правиле неку врсту симболичног штита стојећи на имагинарној граници коју је представљала Колубара, те су тако спречавале војску да пређе ту „границу“. Ово је један вид залагања жена у рату, против рата.

„Јесте ли га нашли, маму му јебем?“

О томе како су се жене на све могуће начине трудиле, и са којом храброшћу, спречавале да мушкарци оду у рат, сведочи и прича жене Б. М. (фармацеуткиње) из Београда која тада има 45 година и која свог сина крије на тавану куће од присилне мобилизације.

Она је знала да ће војна полиција кад-тад покуцати на њена врата и тражити њеног сина, и до тренутка када се то заиста десило, није знала шта ће урадити. Он је све време на тавану, крије се и ћути; они куцају, она зна да ако не отвори врата, они ће их развалити. Преплављена страхом, отвара врата и пре него што су они било шта стигли да кажу,

почиње да виче „Јесте ли га нашли, маму му јебем? Нашао је неку курву, заљубио се и побегао, не јавља се, мајку рођену заборавио, данима не могу да га нађем!“.

Уз ту њену вику, такав став и огромном количином храбрости за тако нешто, као и одлучности да неће сина пустити ни по коју цену, војна полиција није ни претражила кућу већ су отишли мирно и рекли јој да ће јој јавити чим га нађу. Сутрадан, њен син сепак ује и одлази из земље, најпре у Мађарску – неким чудом није заустављен на граници – а потом у Канаду, где и данас живи.

„Била сам потпуно онеспособљена од страха за себе и своје дете“

Мирослава (61) је период бомбардовања провела сама са кћерком од тринаест година. Муж јој је за то време у Америци, а њих две свакодневно одлазе у склониште јер су се тамо осећале безбедније кад почне ваздушна опасност.

Током читавог периода бомбардовања, она је јако уплашена, а мора да функционише: да набави храну, да кува кад има струје, да не показује страх пред кћерком; и сама каже да није очекивала од себе ту врсту емоција и неки вид неслажаљивости. Налазила се константно у вртлогу празног и реалног страха. У том склоништу, била је окружена разним типовима људи са посебном перцепцијом ратовања, суседима са којима није могла да комуницира јер су сви без изузетка – за разлику од ње – били у патриотском, навијачком заносу. Стално је могла да чује како је „неко наш срушио амерички авион, и ето, нека смо им показали, победићемо!“, док она сама у својој глави све време размишља како у овој ситуацији нема победника. Њена ћерка, тада у тинејџерском добу, веома стресно тај период проживљава с обзиром да јој је тата у Америци а она је са мамом у Србији, док те две стране међусобно ратују.

Мирослава се тада налази у једној орвеловској изопаченој ситуацији; вести које се шире преко људи и сви памфлети и плакати, не говоре ништа што је истина, што је стварно, већ оно што медији желе да се зна. Налазила се у двострукој изолованости – на ободу града у склоништу и без валидних информација шта се тачно дешава у том тренутку. Константно је водила дневник и записивала сваки тренутак. Дневник је био једна врста доказа шта се заиста догодило, шта се причало, како су протицали дани, како

је на људе из њене околине деловала пропагандна машинерија; и, можда иронично, записивање свих страха тог периода био је бег од стварности.

Како је сваког дана морала да иде на посао и ћерку оставља саму, стално се питала шта се може догодити док су раздвојене, хоће ли Бранков мост (преко кога је морала ићи да би стигла на посао) остати несрушен, да ли ће уопште имати како да се врати ако и тај мост буде бомбардован. Чим се указала прилика, испратила је ћерку преко Будимпеште у Америку код оца. То јој је било велико олакшање: „Била сам потпуно онеспособљена од страха за себе и своје дете“ Мирослава говори данас, још увек у неверици, како је преживела тај период и спасла себе и ћерку.

Закључак

Циљ рада јесте да прикаже свакодневну борбу коју су жене водиле у ратним условима, односно за време бомбардовања. Кроз неколицину прича које су изнете у овом раду приказан је доживљај рата из женског угла. Тих прича, због потребе овог рада, нема много али су оне свакако валидан податак онога што се догодило. Записане су информације које доприносе стварању (маргиналне) алтернативне историје, коју су омогућиле (ове) жене. Како су кроз интервјуе причале о свему што се дешавало за време бомбардовања, тако је и дошло до наслова одељака у раду; оно на шта су саме стављале нагласак, оно аутентично за њихово искуство, стављено је као наслов њихове приче.

Рат као такав јесте универзална несрећа, али готово увек се о жени (и деци) говори најмање као о страдалима и као о жртвама. Исто као што је књига „Женски суд“ веома важан историјски документ о стварности која се догодила, а волели бисмо да није, тако је и овај рад документ о свакодневној борби жена са опасношћу с неба у виду бомби, борба са сопственим страховима и документ који бележи допринос жена у рату, а о коме се ћути.

У раду су изнета најразличитија искуства жена која сведоче о томе да оне нису и не треба да буду пасивне жртве, да су и оне биле учеснице рата без обзира што нису носиле војничке чизме и пуцале из оружја, али су и оне биле те које су се носиле, и носе се и дан данас, са трагедијом и последицама рата, као и са парадигмом „балканске“ политике и одржавањем националистичког пламена. Такође, сматрам да овај рад у једном

проширеном обиму може да послужи и као валидна подлога за неко обимније истраживање на ову тему.

Литература:

Жене у црном. 2007а. *Женска страна рата*. Београд: Жене у црном.

Жене у црном. 2011в. *Женски суд: феминистички приступ правди*. Котор: Анима – Центар за женско мировно образовање.

Жене у црном. 2015б. *Женски суд: о процесу организовања*. Београд: Жене у црном.

Жене у црном. 2017г. *Женски суд: о догађају у Сарајеву и о наставку процеса*. Београд: Жене у црном.

Перовић, Латинка. 2017. „Латинка Перовић-интервју“. *Пешчаник*. 5. јун. <http://pescanik.net/latinka-perovic-intervju-5/>

Данас. 2017. „Натен е мире (Лаку ноћ)“. *Данас*, 5. јун. [http://www.danas.rs/dijalog.46.html?news_id=347653&title=Naten+e+mire+\(Laku+no%C4%87\)](http://www.danas.rs/dijalog.46.html?news_id=347653&title=Naten+e+mire+(Laku+no%C4%87))